

MET DE POTEN IN BLUSWATER EN TRANEN

HET NOS-JOURNAAL EN DE BRANDEN IN AMSTERDAM (1977) EN VOLENDAM (2001)

Op 9 mei 1977 brandde het befaamde hotel Polen in Amsterdam tot de grond toe af. Er vielen 33 doden en 46 gewonden, voornamelijk toeristen. De eerste dag na de brand was roerig, maar al gauw ging de samenleving weer over tot de orde van de dag. Wel kwam er nog een technisch onderzoek naar de toedracht van de brand. Het NOS-JOURNAAL besteedde er slechts in drie achttuur-uitzendingen aandacht aan.

Bijna een kwart eeuw later, Nieuwjaarsnacht 2001, trof opnieuw een grote brand een horecagelegenheid. Een korte maar hevige brand in café 't Hemeltje in Volendam kostte veertien jeugdige slachtoffers het leven en verwondde tientallen anderen. Het hele land leefde uitvoerig met de slachtoffers mee. Er werden bloemen en kaarsjes bij de rampplek neergezet en er werden stille tochten gehouden. Ook kwamen er diepgravende onderzoeken naar de oorzaak en de schuld van de brand. Het NOS-JOURNAAL besteedde er, alleen al in de eerste maand na de ramp, in dertien achttuur-uitzendingen aandacht aan. Maanden daarna werd nog geregeld over de cafébrand bericht.

Bij vergelijking van deze twee ernstige branden leek het wel of de samenleving in de loop van 24 jaar veranderd was. Rationaliteit had plaatsgemaakt voor emotie. Ook bij de journalistieke cultuur was dit het geval.¹ Hoe zat dat bij het NOS-JOURNAAL? Was die veranderende cultuur van invloed op de berichtgeving? De vraag die in dit artikel centraal staat, is hoe de veranderende journalistieke conventie zich weerspiegelde in brandberichtgeving door het JOURNAAL.² Hiervoor wordt gekeken naar de intensiteit en duur van de berichtgeving, maar ook naar de aard ervan.³ Welke perspectieven kwamen er naar voren? En wat was de stijl van het JOURNAAL in de beide periodes? De onderzoeksvragen worden nog verder gespecificeerd door te kijken naar de manier waarop slachtoffers en de schuldvraag in beeld werden gebracht. In dit artikel worden eerst de casussen van de twee branden apart beschreven. Daarna volgt een vergelijkende analyse van de journaalberichtgeving over beide branden.⁴

Brand in hotel Polen

Op 9 mei 1977 opende nieuwslezer Eef Brouwers het NOS achtuurjournaal met de volgende woorden:

‘De brand in hotel Polen op het Amsterdamse Rokin heeft aan minstens vijf mensen het leven gekost. De politie vreest dat het dodencijfer nog hoger zal worden. Achttien van de in totaal 105 gasten die in Polen logeerden – allemaal buitenlanders – worden namelijk nog vermist. Zij liggen mogelijk onder het puin van het verbrande hotel. 57 mensen werden gewond, van wie 26 min of meer ernstig. Onder de gewonden zijn twee brandweerlieden en twee broeders van de GG en GD. Zij kregen een ongeluk met de ambulance, waarmee ze gewonden naar een ziekenhuis brachten’.⁵

Hotel Polen was een gerenommeerd Amsterdams hotel dat gevestigd was tussen het Rokin en de Kalverstraat. Op de begane grond van Polen was het Poolse Coffyhuys gevestigd. Zowel het hotel als het koffiehuis waren een begrip. In het gastenboek stonden beroemde namen als Multatuli en Du Perron. En in het café waren de schrijvers Jan de Hartog en Annie M.G. Schmidt veelvuldig te vinden.

Het Poolse Coffyhuys moest in februari 1974 sluiten. Daarvoor in de plaats kwam een meubeltoonzaal. In verband met verbouwingen werd een vergunning aangevraagd. De aanvraag werd al vrij snel ingetrokken, omdat er een scheidingswand geplaatst werd. Op deze manier was er geen bouwvergunning nodig en werd wel de meubeltoonzaal van het hotel gescheiden.⁶

In de ochtend van 9 mei 1977 ontstond er rond tien voor half zeven brand op de begane grond van het hotel. Op dat moment waren er 109 gasten en twee personeelsleden aanwezig. De nachtportier en de ontbijtkok probeerden de brand eerst zelf te blussen. Tevergeefs. De portier wilde vervolgens de brandweer bellen, maar de balie was door de rookontwikkeling niet meer bereikbaar. Op het moment dat de brandweer eindelijk arriveerde, sloegen de vlammen uit de ramen en was al een aantal personen naar beneden gesprongen. Overal uit ramen, op balkons en op richels stonden en hingen mensen die om hulp riepen. Het was toen twintig minuten later – tien over half zeven.

Het redden van de gasten kreeg prioriteit en daarom werd er nauwelijks aandacht aan het blussen besteed. De brand breidde zich uit en sloeg over naar het naastgelegen pand van boekhandel De Slegte. Omstreeks half acht stortte het hotel in. Het enige dat de brandweer nog kon doen, was de brandende puinhopen blussen.⁷

In de loop van de middag van 9 mei werd begonnen met zoeken naar slachtoffers tussen het puin, waarbij grote onzekerheid heerste over het juiste aantal. Tijdens de brand was namelijk het gastenboek verloren gegaan en enkele gasten waren onmiddellijk na de brand vertrokken. De identificatie van doden was

Verslaggever Lars Andersson interviewt brandweercommandant Lasy over de brandveiligheid van hotel Polen. Bron: NIBG (Beeld en Geluid), NOS-JOURNAAL, 9 mei 1977

Verslaggever Herman van der Spek interviewt hoofdinspecteur Veenstra voor de puinhopen van het afgebrande hotel. Bron: NIBG (Beeld en Geluid), NOS-JOURNAAL, 11 mei 1977

Een van de gasten/slachtoffers van Hotel Polen in gesprek met verslaggever Lars Andersson, 9 mei 1977. Bron: NIBG (Beeld en Geluid), NOS-JOURNAAL, Hilversum

moeilijk in verband met de hoge temperaturen. Vijf dagen lang was men op zoek naar slachtoffers. Uiteindelijk bleek dat bij de brand 33 mensen waren omgekomen en 46 hotelgasten gewond waren geraakt. Van die 46 waren er 21 zwaar en 25 licht gewond. In de ziekenhuizen van Amsterdam en Beverwijk werden de slachtoffers opgenomen; het waren voornamelijk buitenlanders.

De Amsterdamse politie stelde twee specialisten van het Gerechtelijk Laboratorium uit Rijswijk aan om de toedracht van de brand te achterhalen. De oorzaak van de brand bleef onbekend, maar hij was zeer waarschijnlijk in de meubeltoonzaal op de begane grond ontstaan. Doordat de geplaatste scheidingswand tussen de meubeltoonzaal en het hotel niet brandwerend was, kon de brand overslaan. Ook in de andere delen van het hotel was de brandveiligheid slecht. Het had geen automatische brandmeldinstallatie, sprinklers of rookmelders. Daarnaast waren de vluchtvoorzieningen onvoldoende. De stalen noodtrap eindigde vier meter boven straatniveau, er waren niet overal nooduitgangen en de noodverlichting was maar beperkt aanwezig. In de trappenhuisen waren geen brandwerende deuren aanwezig.

De gemeente was nalatig geweest in de controle op het nakomen van die brandveiligheidsvoorschriften. Zij ging er ten onrechte vanuit dat een gerenommeerd hotel als Polen wel zou voldoen aan de voorschriften. Men had prioriteit gegeven aan de controle van kleinere pensions.⁸

NOS-JOURNAAL en de brand in hotel Polen

De brand was op 9 mei het openingsonderwerp van het NOS achtuurjournaal. Zoals uit tabel 1 blijkt, besteedde het JOURNAAL er 22 procent van de totale programmatijd aan. In de dagen erna berichtte het achtuurjournaal er alleen nog op 10 en 11 mei over. In beide uitzendingen besloeg dit slechts zeven procent van de totale programmatijd. De brand was op die beide dagen geen openingsonderwerp.

TABEL 1 Aandeel berichtgeving over de brand in hotel Polen (1977) in het NOS-achtuurjournaal

Datum uitzending achtuurjournaal	Totaal programmatijd (in minuten)	Hotel Polen nieuws (in minuten)	Hotel Polen nieuws, in % van de totale programmatijd	Totaal aantal items	Items die aan Hotel Polen gewijd zijn
9 mei	19.00	4.10	22	11	Item 1 + 1e hoofdpunt
10 mei	19.43	1.40	7	8	Item 2 + 2e hoofdpunt
11 mei	19.55	1.45	7	13	Item 5 + 3e hoofdpunt

Bron: Archief NOS-JOURNAAL en NIBG (Beeld en Geluid)

Na die eerste maand kwam hotel Polen nog eenmaal in het nieuws. Naar aanleiding van de verschijning van het technisch rapport gaf brandweercommandant Baay op 22 december 1977 een interview in het achtuurjournaal.

Het NOS-JOURNAAL was vrij snel bij de brand aanwezig. In het achtuurjournaal van 9 mei waren namelijk beelden te zien van dikke rookwolken die uit het hotel sloegen, waterstralen die op het pand waren gericht en brandweermannen op ladders. De beelden van de brand waren voornamelijk *totaalshots*. Af en toe waren er *medium shots* te zien van de brandweer in actie en werd er een inzoom naar *close* gemaakt op een redding van een slachtoffer uit het hotel. Het slachtoffer werd door brandweermannen meegesleurd op een ladder. Onder deze beelden las presentator Eef Brouwers voor wat er gebeurd was. Hij gaf een feitelijke opsomming van het tijdstip van de brand, waar die waarschijnlijk begonnen was, hoe die verliep en hoe hij werd bestreden.

Het item van vier minuten en tien seconden bevatte naast de voice-over van Brouwers drie interviews. Het eerste was een interview van verslaggever Lars Andersson met een toeschouwer. De man vertelde dat hij met de andere omstanders machteloos had moeten toekijken. Ze konden niets anders dan schreeuwen dat ze niet moesten springen en op de brandweer moesten wachten. Een Zweedse reisleider, slachtoffer van de brand, vertelde in het tweede interview heel feitelijk aan Andersson wat er gebeurd was.

'I and my wife. We felt the smoke, we opened the door, going out into the aisle, but found that a very dark, black smoke came in. And then we locked the door again. Had to go on the back side and try to find our way out. And we

found our way out, together with seven other people from other countries, as argentine and other countries were also there and came down. And then of course we were standing there. Couldn't do much more for the time being as in twenty minutes the whole back of the hotel just flowed down'.⁹

Het JOURNAAL maakte geen gebruik van ondertiteling. Door middel van een voice-over gaf de nieuwslezer een letterlijke vertaling.

Het laatste interview was met brandweercommandant Lasy over de brandveiligheid van het gebouw. Lasy vertelde dat het hotel nog niet helemaal brandveilig was. Het hotel was volgens hem al twee jaar in renovatie.

Nieuwslezer Brouwers gaf in het JOURNAAL van 10 mei een overzicht van de stand van zaken, waarbij beeldmateriaal van de brand werd vertoond. Het JOURNAAL van 11 mei besteedde ook aandacht aan de toedracht van de brand. Verslaggever Herman van der Spek sprak met hoofdinspecteur Veenstra die belast was met het onderzoek naar de toedracht.

'Van der Spek: Het is nu wel zeker dacht ik, dat het op de begane grond of zelfs nog lager in de meubelwinkel ontstaan moet zijn?

Veenstra: Ja, er zijn een vrij groot aantal getuigen nu inmiddels gehoord en alle verklaringen spreken over het vuur dat in een heel vroeg stadium begonnen is. Erg laag. Wat is laag? Dat moet dus heel precies ook aan de hand van tekeningen van bouw- en woningtoezicht allemaal worden geverifieerd. Vandaar dat getuigenverklaringen van de mensen die in een heel vroeg stadium vuur en rook hebben gezien. Dat is van zo wezenlijk belang voor het vaststellen van de brandhaard. Dan weten wij waar het vuur is begonnen en dan zullen we dus met behulp van de beste specialisten, eigenlijk uit het hele land, die we daar voor aangetrokken hebben, verder ook nog een technisch onderzoek en een sporenonderzoek kunnen gaan instellen, nadat het puinruimen achter de rug is'.¹⁰

In alle uitzendingen voerde de feitenopsomming de boventoon. Het JOURNAAL berichtte wat er precies gebeurd was tijdens en na de brand, hoeveel slachtoffers en hoeveel vermisten er nog waren. In elke uitzending werd het nieuwe aantal doden en vermisten vermeld.

Daarnaast werd er in alle drie journaaluitzendingen aandacht besteed aan de mogelijke toedracht. Hiervoor interviewden de verslaggevers enkele autoriteiten zoals de politie en de brandweer. Men wilde de oorzaak van de brand achterhalen. Er werden al vrij snel kanttekeningen geplaatst bij de brandveiligheid, maar de schuldvraag werd nauwelijks aan de orde gesteld. Alleen in het interview met brandweercommandant Lasy op 9 mei kwam dat onderwerp even aan de orde.

'Verslaggever Andersson: Volgens de manager van Krasnapolsky, eigenaar van hotel Polen, voldeed dit hotel aan de modernste eisen. Klopt dat?

Lasy: Daar waren we mee bezig.

Andersson: Dus niet.

Lasy: Nog niet volledig. Kijk wij streven als brandweer in feite zou ik zeggen naar 200 procent. Men was hier al een jaar of twee bezig met renoveren. Daar was een zeer belangrijk gedeelte van gerealiseerd, ook een belangrijk deel van onze eisen.

Andersson: Wat mankeerde er nog aan?

Lasy: Nou dat kan ik niet zo uit mijn hoofd zeggen, maar geen importante zaken die dit hadden kunnen voorkomen'.¹¹

Voor de slachtoffers was alleen in het JOURNAAL van 9 mei enige aandacht. Een slachtoffer en een toeschouwer gaven vrij nuchter en weinig emotioneel een interview. Ze vertelden rustig en heel feitelijk wat er gebeurd was. Ook de manier waarop ze in beeld gebracht werden, was erg afstandelijk. Tijdens de interviews werden de geïnterviewden vanaf hun middel in beeld gebracht. Er werden dus geen close-ups gemaakt. De verslaggever stond zelf ook in beeld. Daardoor werd er meer afstand gecreëerd. Op die manier was namelijk niet alle aandacht van de kijker voor de geïnterviewde. Ook de brandweercommandant en de hoofdinspecteur werden zo geportretteerd.

Er waren veel totaal shots. De puinhopen, de brand en het blussen waren het meest in beeld; beelden van slachtoffers en hulpverleners werden tot het minimum beperkt. Wel was de brandweer veelvuldig te zien. Er was weinig aandacht voor welke emotie dan ook.

De brand in café 't Hemeltje in Volendam

Het NOS achtuurjournaal van 1 januari 2001 opende met de mogelijke oorzaak van de brand. Daarna gaf nieuwslezeres Henny Stoel een opsomming van de feiten:

'Brandende kerstversiering die van het plafond naar beneden kwam, is waarschijnlijk de oorzaak van de cafébrand in Volendam, die afgelopen nacht aan zeker acht mensen het leven kostte. Artsen vrezen dat het aantal doden verder zal stijgen tot vijftien à twintig. Want van de 130 gewonden liggen er nog ongeveer dertig in kritieke toestand in Nederlandse en buitenlandse ziekenhuizen. Nog eens dertig andere slachtoffers hebben ernstige derdegraads brandwonden. De gemeente Volendam heeft bevestigd dat de veiligheids-eisen die aan de cafés waren gesteld "niet ten volle zijn uitgevoerd".¹²

Met Oud en Nieuw 2001 liep de jeugd van Volendam massaal uit. Ook het horecapand van Jan Veerman zat stampvol. In dit pand bevonden zich drie boven elkaar gelegen cafés. Op de bovenste verdieping zat 't Hemeltje. Tijdens Nieuw-

jaarsnacht waren in dat café ongeveer 300 personen aanwezig, terwijl dit volgens de veiligheidsvoorschriften er maar 72 mochten zijn.

Een half uur na de jaarwisseling ontstond er brand in café 't Hemeltje. Een jongen stak meerdere sterretjes tegelijk aan, waardoor er een steekvlam ontstond. Aan het gehele plafond hing nog kerstversiering, bestaande uit sparrentakken. Deze waren zo dor dat ze meteen in brand vlogen. Het vuur verspreidde zich razendsnel over de gehele ruimte. De brand zelf was na een paar minuten al weer gedoofd, en kon zich niet uitbreiden naar andere delen van het gebouw. Maar de temperatuur in de ruimte liep direct op tot tussen de 400 en 900 graden Celsius. Bovendien viel het licht uit, was er enorm veel rookontwikkeling en vielen de brandende takjes op de bezoekers. De hitte en het contact met de takjes zorgden meteen voor ernstige brandwonden. De brandbare (synthetische) feestkleding van de jongeren bood geen bescherming. Het verergerde juist de brandwonden. Door het zuurstofgebrek raakten mensen buiten bewustzijn.

Er ontstond grote paniek. Iedereen probeerde te vluchten. In het gedrang om het pand te verlaten, vielen vele gewonden en verloren drie mensen het leven. Doordat het zo donker was, waren de nooduitgangen moeilijk te vinden. Om de uitgangen dromden grote aantallen mensen, die beknelde kwamen te zitten en nauwelijks naar buiten konden komen. Er waren veel te weinig nooduitgangen en ze waren niet allemaal open. De gasten konden door de ramen ook niet goed naar buiten, omdat er tralies voor hingen.¹³

De brandweer was snel ter plaatse. Er was geen brand te zien, maar wel een enorme chaos. De slachtoffers werden naar ziekenhuizen in binnen- en buitenland gebracht, omdat er in Nederland niet genoeg opvangmogelijkheden waren voor zoveel brandwondenslachtoffers. In totaal waren er meer dan 250 slachtoffers, waarvan er 98 zwaar gewond waren. Er overleden veertien jonge mensen aan de gevolgen van de brand.¹⁴

Uit onderzoek bleek dat de brandveiligheid van het café slecht was. Eigenaar Jan Veerman werd daarom als verdachte aangemerkt. Er waren te veel mensen in het café. De kerstversiering hing te laag, was niet geïmpregneerd en was daarom zeer brandbaar. De jongeren hadden veel moeite om het pand te verlaten, omdat de nooduitgangen niet in orde waren. In 2003 werd Veerman een voorwaardelijke celstraf van twaalf maanden en een werkstraf van 240 uur opgelegd. Daarnaast trof hij een schikking van enkele miljoenen euro's met de slachtoffers en hun nabestaanden.

Niet alleen Veerman was schuldig, ook de gemeente had gefaald. Die had niet gecontroleerd of Veerman de veiligheidsvoorschriften wel naleefde. Burgemeester IJsselmuiden van Edam-Volendam had bovendien nauwelijks leiding gegeven aan de coördinatie van de ramp. Hij stelde het rampenplan niet in werking, omdat de brand in 't Hemeltje niet 'erg' genoeg zou zijn. Uiteindelijk trad burgemeester IJsselmuiden in maart 2001 af.¹⁵

Het JOURNAAL en Volendam

De brand in Volendam kreeg veel aandacht in de achtuurjournaals. Zoals uit tabel 2 blijkt, was de brand in de eerste week elke dag het hoofdonderwerp, waarmee het NOS-JOURNAAL de uitzending opende. Op 1 januari ging vrijwel de gehele berichtgeving over Volendam: 91 procent van de programmatijd ging eraan op. De twee dagen daarna was dat 76 en 77 procent. Daarna nam het percentage af. Als er nieuwe ontwikkelingen of speciale gebeurtenissen waren, besteedde het JOURNAAL er weer meer aandacht aan. Dit was bijvoorbeeld het geval op 5 januari. Toen werden de eerste doden begraven en was het 'feitenrelaas' van de brand bekend gemaakt. Ook op 12 januari kreeg Volendam meer aandacht. Op die dag was er een stille tocht en een herdenkingsbijeenkomst. Vanaf 6 januari nam de hoeveelheid berichtgeving af.

TABEL 2 Aandeel berichtgeving over de brand in Volendam (2001) in het NOS-achtuurjournaal

<i>Datum uitzending achtuurjournaal</i>	<i>Totaal programmatijd (in minuten)</i>	<i>Volendam nieuws (in minuten)</i>	<i>Volendam nieuws, in % van de totale programmatijd</i>	<i>Totaal aantal items</i>	<i>Items die aan Volendam gewijd zijn</i>
1 januari	26.45	24.12	91	6	Item 1-5 + hoofdpunten en samenvatting aan einde
2 januari	23.57	18.02	76	8	Item 1-6 + hoofdpunten en samenvatting aan einde
3 januari	23.43	18.00	77	8	Item 1-6 + hoofdpunten en samenvatting aan einde
4 januari	24.31	5.37	22	9	Item 1-2 + deel hoofdpunten en deel samenvatting aan einde
5 januari	27.07	14.52	54	5	Item 1 + deel hoofdpunten en samenvatting aan einde
6 januari	24.32	6.28	26	10	Item 1-3 + deel hoofdpunten en deel samenvatting aan einde
7 januari	10.27	2.32	23	5	Item 1-2 + deel hoofdpunten en deel samenvatting aan einde
8 januari	23.35	5.46	23	6	Item 2
12 januari	25.02	10.16	41	6	Item 1 + deel hoofdpunten en laatste berichten aan einde
13 januari	25.14	7.10	28	8	Item 5-7 + deel hoofdpunten en deel samenvatting aan einde
18 januari	24.22	0.43	2	8	Item 5 (genoemd in kort nieuws)
23 januari	25.49	0.16	0.6	7	Item 5 (genoemd in kort nieuws)
30 januari	24.10	5.45	23	9	Item 8-9 + deel hoofdpunten

Bron: Archief NOS-JOURNAAL en NIBG (Beeld en Geluid)

Uit tabel 2 komt naar voren dat in de eerste maand na de brand er in dertien uitzendingen aandacht aan werd besteed. Daarna werd er nog af en toe bericht als er weer ontwikkelingen over de brand en de afwikkeling waren te melden, zoals te zien is in tabel 3.

TABEL 3 Aandacht voor de brand in Volendam in het NOS-achtuurjournaal na 31 januari 2001

<i>Datum</i>	<i>Reden in nieuws</i>
19-02-2001	Slachtoffers mochten het rampcafé bezoeken en Veerman gaf rondleiding
27-03-2001	Aftreden burgemeester IJsselmuiden
29-03-2001	IJsselmuiden lichtte aftreden toe
21-06-2001	Rapport Alders en reconstructie video
20-08-2001	Slachtoffers wilden een vergoeding
04-09-2001	Beatrix op bezoek bij slachtoffers
30-12-2001	In het Jaaroverzicht een weergave van de brand en de nasleep
22-09-2002	Onthulling monument voor slachtoffers cafébrand
23-06-2003	Start proces tegen Veerman
18-07-2003	Uitspraak om tegen Veerman

Bron: Archief NOS-JOURNAAL EN NIBG (Beeld en Geluid)

Het JOURNAAL maakte gebruik van veel verschillende invalshoeken om de brand en zijn gevolgen weer te geven en te duiden. Men gaf een feitelijke weergave van het wie, wat, waar en wanneer. Ook maakte men een vergelijking met andere branden. Verslaggevers op locatie gaven in live-verbindingen met de nieuwslezer context en duiding aan het nieuws.

Tijdens persconferenties deden autoriteiten, in de vorm van burgemeester IJsselmuiden, de brandweer en de politie, uitspraken over de toedracht van de brand. Zij gaven verklaringen over hoe dit kon gebeuren, de stand van zaken, het aantal slachtoffers, en over lopende onderzoeken naar de oorzaak. Daarnaast kwam apart de schuldvraag aan bod in een exclusief interview met Jan Veerman, eigenaar van het rampcafé. Ook deden een hoogleraar Strafrecht, de officier van justitie en het Openbaar Ministerie uitspraken over de schuldvraag. Kamerleden en horecaondernemingen wilden in de toekomst een strengere controle op het naleven van de veiligheidsvoorschriften en de modedetailhandel deed uitspraken over veiliger kleding.

Het JOURNAAL toonde emoties van slachtoffers, jongeren, nabestaanden en dorpsgenoten. Een heel item werd besteed aan koningin Beatrix die op bezoek ging bij de slachtoffers. Ook vanuit de politiek kwamen er steunbetuigingen. De meeste journaals stonden geheel in het teken van de slachtoffers ondanks het feit dat er relatief weinig in beeld waren te zien. Het waren voornamelijk ambulances, artsen en andere hulpverleners die in beeld kwamen. Er waren totaal-

shots van slachtoffers op brancards, maar ook daarbij stonden hulpverleners grotendeels ervoor. Een paar keer was er een close shot te zien waarbij een verbrand lichaam verpakt was in verband. Van de daadwerkelijke brandwonden was niets te zien.

Alleen in de uitzendingen van 1 en 2 januari vertelden slachtoffers hun verhaal. Het viel op dat geen van hen ernstig gewond was geraakt. Tijdens deze interviews werden er geen close-ups gemaakt. Het waren voornamelijk mediumbeelden. En er werd niet ingezoomd bij emotie. Een jong meisje was hevig aangeslagen door de gebeurtenis, maar het JOURNAAL bleef op gepaste afstand. Het meisje vertelde haperend en snel:

‘Er was opeens een vlam, alle lichten gingen uit. Enne, het was iedereen in paniek, rennen en duwen. Een paar lagen op de grond enzo. Daar werd overeen getrapt. Het vuur was vrij snel uit, maar iedereen in paniek natuurlijk. De ramen ingeslagen en daar zijn zij ook uitgeklimmen enzo’.¹⁶

Ook van een ander slachtoffer, een jongen, maakte het JOURNAAL voornamelijk medium beelden. Er werd alleen op zijn hand ingezoomd, die verpakt was in natte doeken.

De slachtoffers werden dus meestal niet direct in beeld gebracht, maar vrijwel alle verhalen waren aan hen gerelateerd. Er werd niet *met*, maar vooral veel *over* ze gepraat. Deskundigen, zoals artsen, hulpverleners en wetenschappers vertelden veelvuldig hoe het met ze ging, hoe ze nu en in de toekomst geholpen konden worden en wat de gevolgen zouden zijn. Ook aan nabestaanden en de andere jongeren besteedde het JOURNAAL veel aandacht. In een hechte gemeenschap zoals Volendam kende iedereen wel een slachtoffer. Het JOURNAAL liet beelden zien van rouwende Volendammers in de kerk, van de jongeren die elkaar troostten, van de stille tocht en de herdenkingsbijeenkomst. De begrafenissen kwamen ook in beeld, maar daar bleef het JOURNAAL op gepaste afstand. Daarnaast werd er aandacht besteed aan slachtoffers van andere branden. Zo vertelde een slachtoffer van de discobrand in Göteborg, Zweden, over zijn ervaringen; hoe hij ermee om was gegaan en hoe hij geholpen was. Hij wilde met zijn ervaringen de Volendamse jongeren helpen. Door veel aan slachtoffer gerelateerde items te maken, kon er duiding gegeven worden aan de gevolgen van de brand en het leed dat er was.

De schuldvraag werd voornamelijk aan Jan Veerman gesteld. Op 3 januari gaf hij exclusief een interview aan het NOS-JOURNAAL. Hij voelde zich ernstig in het nauw gedreven, omdat hij in het dorp en in de media werd nagewezen als de hoofdschuldige. Daarom had hij sterk het gevoel dat hij zijn kant van het verhaal moest belichten. Veerman sprak tijdens de uitzending drieëneuhalf minuut met verslaggever Wouter Kurpershoek. Tijdens dit interview was er veel emotie te zien. Jan Veerman vertelde wat er die nacht was gebeurd, wat hij had gezien en hoe hij had kunnen helpen.

Jan Veerman, 3 januari 2001. Bron: NIBG
(Beeld en Geluid) Hilversum

‘(...) Ik ben pas om half acht vertrokken. Ik werd door de brandweer uit de Hemel gestuurd. Ik moest eruit, want ik kon niets meer doen. Er lagen jongens op de grond die dood waren, maar leken nog levend. Die heb ik geprobeerd op gang te krijgen, te reanimeren. Later deed dit de brandweer ook met een kapje. Ik vond nog dat ze te kort doorgingen, maar die mensen hebben daar ervaring in. Ze zeiden Jan daar is het te laat voor. En dan stort je wereld in. Je weet niet wat je overkomt’.¹⁷

Hij had continu tranen in zijn ogen en begon af en toe hard te huilen. Het JOURNAAL bleef redelijk op afstand hierbij. Het beeld dat gefilmd werd wisselde tussen medium en medium close. Op de zeer emotionele momenten werd niet ingezoomd naar close.

De schuldvraag kwam daarna in een split-screengesprek van nieuwslezer Philip Freriks met Kurpershoek aan de orde. Freriks vroeg Kurpershoek of Veerman van mening was dat hij volgens de wettelijke voorschriften had gehandeld. Kurpershoek antwoordde dat Veerman alles was nagelopen, er waren vergunningen aanwezig, er moesten wel een paar aanpassingen komen, maar Veerman had zelf het gevoel dat alles wel klopte. Weer terug bij het gesprek met Veerman stelde Kurpershoek de kerstversiering aan de orde:

‘Kurpershoek: Beetje moeilijk punt is waar nu heel veel over gesproken wordt, is die, die versieringen. Er zou een brief zijn geweest. Heeft u ooit geweten van die brief dat die kerstversieringen geïmpregneerd zouden moeten zijn? Veerman: Nee, dat heb ik nooit geweten. Wij doen het al 27 jaar zo. Daar is nooit over gesproken. (...)

Kurpershoek: Heeft u voor uzelf het gevoel dat u er alles aan hebt gedaan om uw zaak zo brandveilig mogelijk te houden?

Veerman: Ja, altijd alles. Ik heb goed overlegd met de brandweer. Ik heb bouwaanvragen bij de gemeente liggen voor een extra noodtrap en dubbele deuren naar buiten toe beneden. (...)

Kurpershoek: Maar voor de gemeente is het nooit aanleiding geweest om het feit dat er een aantal aanpassingen plaats moesten vinden, om tegen u te zeggen, u mag niet open zijn ofzo. U mocht gewoon doorgaan?

Veerman: Niemand heeft tegen mij gezegd dat ik niet open mocht, nooit’.¹⁸

Tot slot stelde Freriks nog de vraag aan Kurpershoek of de positie van Veerman niet onmogelijk was geworden in Volendam. Volgens Kurpershoek waren de Volendammers op dat moment vooral aan het rouwen en hielden ze zich nog niet bezig met de schuldvraag.

Het hele item was een samenspel van het kruisgesprek tussen Philip Freriks en Wouter Kurpershoek en forse fragmenten van het interview. Freriks en Kurpershoek zetten het verhaal van Veerman in een context en gaven duiding. Het was daardoor niet alleen een emotioneel relaas. Het JOURNAAL besteedde ruim zeven minuten aan het item over Veerman; in totaal werden er op 3 januari achttien minuten aan Volendam besteed.

Van afstandelijk naar emotioneel?

Tussen de brand in hotel Polen en de cafébrand in Volendam zat bijna een kwarteeuw. Zoals uit de beschrijving van de brandverslaggeving door het JOURNAAL bleek, waren de journalistieke conventies in de beide periodes totaal verschillend. Die dynamische ontwikkeling van de jaarnaal-journalistiek was goed in de uitzendingen terug te zien. Via het JOURNAAL kan zo als het ware de ontwikkeling van de publieksvoorkeur te zien zijn. Tegenover de tamelijk zakelijke en afstandelijke cultuur in 1977 stond de emotioneel betrokken cultuur van 2001.¹⁹ Deze verschillen in journalistieke denkwijze hebben ook hun weerslag gehad op hoe het JOURNAAL met de beide branden is omgegaan.

Er was om te beginnen al een groot verschil in de hoeveelheid aandacht die het NOS-JOURNAAL besteedde aan beide branden. Zo werd er maar in drie achtuur-uitzendingen aandacht gewijd aan hotel Polen in de eerste maand na de brand, terwijl dit bij Volendam in dertien uitzendingen het geval was. Ook de tijd die het JOURNAAL besteedde aan het onderwerp in een uitzending, was bij Volendam veel groter. Op 1 januari werd bijvoorbeeld bijna het hele JOURNAAL gewijd aan de brand. Voor Polen was dat op 9 mei maar 22 procent. Na die eerste maand kwam Volendam nog geregeld in het nieuws, hotel Polen nog slechts één keer. De brand in 1977 betrof grotendeels buitenlanders, in 2001 waren vooral jonge jongens en meisjes het slachtoffer. Dit zou een reden voor het verschil in aandacht kunnen zijn. Maar ook het verschil in cultuur speelde een belangrijke rol. In 2001 was er sprake van een collectieve nieuwshonger. Er werd lang en veel over grote nieuwsfeiten bericht.²⁰

Op 9 mei 1977 begon het JOURNAAL met een feitelijke weergave van de gebeurtenissen met betrekking tot de brand. Dit was bij Volendam anders. Daar opende de nieuwslezer met een mogelijke oorzaak. De perspectieven die behandeld werden bij de brand in hotel Polen kwamen ook voor bij de cafébrand. Zo kwam er in beide jaarnaalperiodes een weergave van feiten, slachtoffers en autoriteiten in beeld. Maar bij de hotelbrand werd er nauwelijks gerept over de schuldvraag, terwijl dit wel het geval was bij Volendam. De lengte van de jaarnaaluitzendingen was in 1977 weliswaar korter dan in 2001,²¹ maar blijkbaar hadden de kijker en het JOURNAAL in 1977 geen behoefte aan een uitgebreide brandverslaggeving. In 2001 probeerden journalisten juist nieuwe feiten en invalshoeken te vinden.²² Dat was bij de verslaggeving over Volendam niet anders.

Het JOURNAAL maakte, naast de hierboven genoemde perspectieven, gebruik van allerlei andere mogelijke invalshoeken om de brand en zijn gevolgen te duiden. Deskundigen, zoals artsen en hulpverleners, vertelden over de toestand van de slachtoffers. Nabestaanden, de politiek, de modedetailhandel, horecagelegenheden en Koningin Beatrix gaven deze ramp een bepaalde context. Op deze manier werd er betrokkenheid gecreëerd.

De verhouding tussen de perspectieven was verschillend. Bij de hotelbrand werd voornamelijk aandacht besteed aan de feitenopsomming. Daarnaast kwamen autoriteiten geregeld in beeld. Aan de slachtoffers werd alleen in het begin minimaal wat aandacht besteed.

Voor Volendam lagen de verhoudingen totaal anders. Het perspectief van de slachtoffers voerde duidelijk de boventoon, maar ook voor de autoriteiten en de schuldvraag was er geregeld aandacht. In het begin stonden de journaals vooral in het teken van de slachtoffers, daarna kwam de schuldvraag in beeld. Een aantal uitzendingen werd aan de autoriteiten en schuldvraag gewijd, waarna het slachtoffer weer centraal stond in het JOURNAAL. De deskundigen stonden ten dienste van de slachtoffers. Zij moesten hen vertegenwoordigen en hun verhaal vertellen.

De manier waarop de beide branden in beeld werden gebracht, was ook verschillend. Van de brand in hotel Polen waren voornamelijk totaal shots genomen. Door die totaal shots was goed te zien hoe omvangrijk de ramp was. De puinhopen, de brand en het blussen door brandweermannen werden gefilmd. Slachtoffers en hulpverleners werden nauwelijks in beeld gebracht. De geïnterviewden werden zeer afstandelijk geportretteerd, doordat ook de verslaggever in beeld stond. Hierdoor was er minder aandacht voor de geïnterviewde. Er werd weinig emotie getoond tijdens de interviews. Het slachtoffer en de toeschouwer van de brand in hotel Polen vertelden vrij zakelijk hun verhaal. De kijker moet zich weinig betrokken gevoeld hebben bij de ramp.

Het JOURNAAL liet in 2001 de ernstig gewonde slachtoffers ook niet in beeld zien. Er werden hoegenaamd weinig slachtoffers direct in beeld gebracht en als ze dat al kwamen, werden ze net zoals bij de geïnterviewden van hotel Polen niet close opgenomen. Er werd vooral óver de slachtoffers gepraat. Een enkele keer vond er een interview plaats met een slachtoffer. De manier waarop zij hun verhaal vertelden, maakte hun relaas veel emotioneler dan dat van de slachtoffers in 1977.

De beelden die het JOURNAAL van Volendam maakte, speelden veel meer in op het gevoel van de kijker. Er werden veel meer close beelden gemaakt. Het perspectief van de slachtoffers werd van alle kanten belicht. Er werden beelden getoond van collectieve rouw, waardoor de kijker zich betrokken voelde bij de ramp. Vele Nederlanders leefden mee met de slachtoffers en de nabestaanden. Dat was te merken aan de grote hoeveelheid bloemen die bij 't Hemeltje werd neergelegd. Op de herdenkingsbijeenkomst was de opkomst massaal. Er ontstonden gemeenschappelijke ervaringen.

Die emotie kwam ook terug bij het interview met Jan Veerman. Het JOURNAAL liet een emotioneel getraumatiseerde man zien. Veerman kreeg alle ruimte om zijn kant van het verhaal te belichten. Het JOURNAAL stelde de kijker in staat om zich te verplaatsen in de belevingswereld van Veerman. Door deze emotie werd er begrip gewekt voor Veerman.²³ Maar het JOURNAAL hield het niet alleen bij een emotioneel relaas. De schuldvraag kwam aan de orde en het JOURNAAL plaatste het wel degelijk in een kader.

In 1977 stond het NOS-JOURNAAL dus overduidelijk nog klassiek met ‘de poten in het bluswater’. Het programma berichtte afstandelijk over de brand en de nadruk lag op het ‘harde’ feitelijke nieuws, dat onder meer door autoriteiten werd gebracht. Het was bijzonder dat er hoegenaamd aandacht besteed werd aan de ‘gewone’ man in de vorm van de toeschouwer en het slachtoffer. Maar misschien was dat wel een trend die werd ingezet – wat resulteerde in de emotiejournalistiek die in 2001 heerste. Het nieuws werd niet langer verteld aan de hand van de autoriteiten, maar juist vanuit het gezichtspunt van de ‘gewone’ burger. Vooral bij ramp- en tegenspoed werd persoonlijk leed van slachtoffers getoond. Het publiekelijk huilen op televisie mocht. Op deze manier ontstond er betrokkenheid bij de kijker.²⁴ Ook in het NOS-JOURNAAL lag de nadruk meer op ‘tranen’, emotie en betrokkenheid.

Noten

1 Jo Bardoel, *Journalistiek in de informatiesamenleving*, Amsterdam 1996, p. 55-58; Henri Beunders, *Publieke tranen. De drijfveren van de emotiecultuur*, Amsterdam/Antwerpen 2002, p. 14-19; Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Amsterdam 2004, p. 447-450 en 511-512.

2 Voor dit onderzoek werd gebruik gemaakt van beeldmateriaal uit het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid (NIBG, Beeld en Geluid) en de presentatieteksten van het Journaal uit het archief van NOS-JOURNAAL.

3 De Journaaluitzendingen van de eerste maand na de brand werden geanalyseerd, omdat in deze periode de berichtgeving het hevigst was. Het onderzoek werd beperkt tot de NOS achtuurjournaals.

4 Een uitvoerige analyse biedt: Hilken Tiggeloven ‘Het NOS-JOURNAAL en de brand in hotel Polen (1977) en de cafébrand in Volendam (2001)’, paper onderzoekscollege ‘50 Jaar NOS-JOURNAAL’, master Radio- en Televisiejournalistiek RUG, juni 2005.

5 Presentatietekst achtuurjournaal 9 mei 1977, archief NOS-JOURNAAL.

6 Menno J. van Duin, *Van Rampen leren; een vergelijkend onderzoek naar de lessen uit spoorwongevallen, hotelbranden en industriële ongelukken*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden, 1992, p. 151-159.

7 Idem; http://www.zero-meridean.com/c_amsterdam_090577.html, 16 april 2005; <http://www.w8.nl/brandpolen.htm>, 16 april 2005.

8 Nienke Bakker, ‘Als een lopend vuurtje... Een eeuw dagbladverslaggeving van branden’, in: *Stop de persen! Journalisten verslaan rampen en ongelukken (1868-2000)*, Papers Onderzoekscollege Journalistiek RUG 2000-2001, p. 18-19; Van Duin, *Van Rampen leren*, p. 151-159; http://www.zero-meridean.com/c_amsterdam_090577.html, 16 april 2005; <http://www.w8.nl/brandpolen.htm>, 16 april 2005; Presentatieteksten Journaals periode 9-12 mei 1977 en 22 december 1977, archief NOS-JOURNAAL.

9 Presentatietekst achtuurjournaal 9 mei 1977, archief NOS-JOURNAAL; Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 9 mei 1977, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 28366.

10 Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 11 mei 1977, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 28376.

11 Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 9 mei 1977, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 28366.

12 Presentatietekst achtuurjournaal 1 januari 2001, archief NOS-JOURNAAL; Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 1 januari 2001, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 272239.

13 J. Lammers, 'Burgemeester aan het televisiefront Het NOS Journaal en de rampburgemeester van Enschede en Volendam', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis. Rampen. Calamiteiten of media-constructies?*, 2, 2002, p. 110-134, hier p. 121; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Cafébrand Nieuwjaarsnacht. Samenvatting en beschrijving onderzoek*, 2001, p. 5; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties: P.J. van Zanten, H.A.J. Theuvs en N.E.M.P.M. Plug, *Cafébrand Nieuwjaarsnacht. Incident en incidentbeschrijving*, 2001, p. 32-43; http://www.zero-meridean.com/c_volendam_010101.html, 16 april 2005; <http://www.nos.nl/archief/nieuws/dossiers/volendam/2001/portal/inleiding.html>, 16 juni 2005; <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Volendam/>, 16 april 2005.

14 Commissie Onderzoek Cafébrand, *Cafébrand Nieuwjaarsnacht. Eindrapport*, 2001, p. 183-185; Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Cafébrand Nieuwjaarsnacht. Samenvatting*, 2001, p. 5-6; http://www.zero-meridean.com/c_volendam_010101.html, 16 april 2005; <http://www.nos.nl/archief/nieuws/dossiers/volendam/2001/portal/inleiding.html>, 16 juni 2005.

15 Commissie Onderzoek Cafébrand, *Cafébrand Nieuwjaarsnacht. Publieksversie*, 2001, p. 28-32; <http://www.nos.nl/archief/nieuws/dossiers/volendam/2001/portal/inleiding.html>, 16 juni 2005; <http://www.nd.nl/htm/dossier/volendam/041214a.htm>, 16 april 2005; <http://www.nrc.nl/W2/Lab/Volendam/>, 16 april 2005.

16 Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 1 januari 2001, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 272239.

17 Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 3 januari 2001, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 272523.

18 Beeldfragment NOS-achtuurjournaal 3 januari 2001, NIBG (Beeld en Geluid), DOCID 272523.

19 Bardoel, *Journalistiek in de informatiesamenleving*; Beunders, *Publieke tranen*; Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*.

20 <http://www.nhd.nl/Pagina/0,7106,15-1-5905-5937-136981-1322-723605-00.htm>, 16 april 2005.

21 Zie de tabellen 1 en 2.

22 Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*.

23 Voor de bredere context waarbinnen dergelijke ontwikkelingen zich bij het Journaal voordeden, zie het artikel van Huub Wijfjes elders in dit tijdschrift.

24 Beunders, *Publieke tranen*; Wijfjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000*.